

2-bosqich 1-semestr
9-mavzu: To'ldiruvchi va uning ifodalanishi.

Ona tili

Abdukadirova M.M.

Reja:

1. To'ldiruvchi haqida ma'lumot.
2. Kelishikli va ko'makchili to'ldiruvchilar.
3. 2. Mustaqil va nomustaqil to'ldiruvchilar

Eslab qoling.Gapning kesimi bilan bog‘lanib predmetlik ma’nosini ifodalovchi va kimni? nimani? kim (bilan, orqali, uchun), nima (bilan, orqali, uchun) so‘roqlariga javob bo‘lgan ikkinchi darajali bo‘lakka to‘ldiruvchi deyiladi.

E’tibor bering: Men **undan** (kimdan?) so‘radim:
Mehrini qo‘yib, bunchalar saralab **gul** (nimani) terding.
Gulidan (nimadan) ko‘zini (nimani) uzmayin singlim. Asta
javob berdi: — **O‘qituvchimga** (kimga).

TIAME

To'ldiruvchi kesimdan anglashilgan harakat-holat, belgi-xususiyat bilan bog'langan predmetni bildirganligi tufayli ot, olmosh va otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi.

To'ldiruvchi doimo gapning kesimi bilan bog'lanadi. Agar u bog'langan so'z kesim bo'lib shakllana olmagan bo'lsa, ana shu so'z bilan birgalikda kesimga nisbatan bitta gap bo'lagi vazifasida keladi. Bunday vaqtda u gapning emas, bo'lakning bo'lagi bo'ladi. Masalan, *Onamdan eshitgan gaplarni aytdim*. Bu yerda *onamdan eshitgan gaplarni* birikmasi nimalarni? so'rog'iga javob bo'lib, kesimga bir butun holda bog'lanadi. Bu birikmali to'ldiruvchi o'z ichida qismlarga bo'linadi: **onamdan eshitgan**(qanday) *gap*. Qanday? so'rog'iga javob bo'luvchi *onamdan eshitgan* birikmali aniqlovchi o'z ichida yana tarkibiy qismlarga bo'linadi: *onamdan* (kimdan?) *eshitgan*.

TIAME

**TO'LDIRUVCHILAR KESIMGA TO'G'RIDAN TO'G'RI BOG'LANISH
BOG'LANMASLIGIGA KO'RA 2 GA BO'LINADI:
1.MUSTAQIL.2.NOMUSTQIL TO'LDIRUVCHILAR.**

To'g'ridan to'g'ri kesimga tobe bog'lanib kelgan
to'ldiruvchilar mustqil to'ldiruvchilar sanaladi.
Maslan:Seni sog'indim.

Kesim vazifasida kelmagan bunday to'ldiruvchilar o'zi
bog'langan fe'l bilan bog'langan to'ldiruvchilar
nomustaqil to'ldiruvchi hisoblanadi.
Masalan: Dangasaning non yeyishini ko'r.

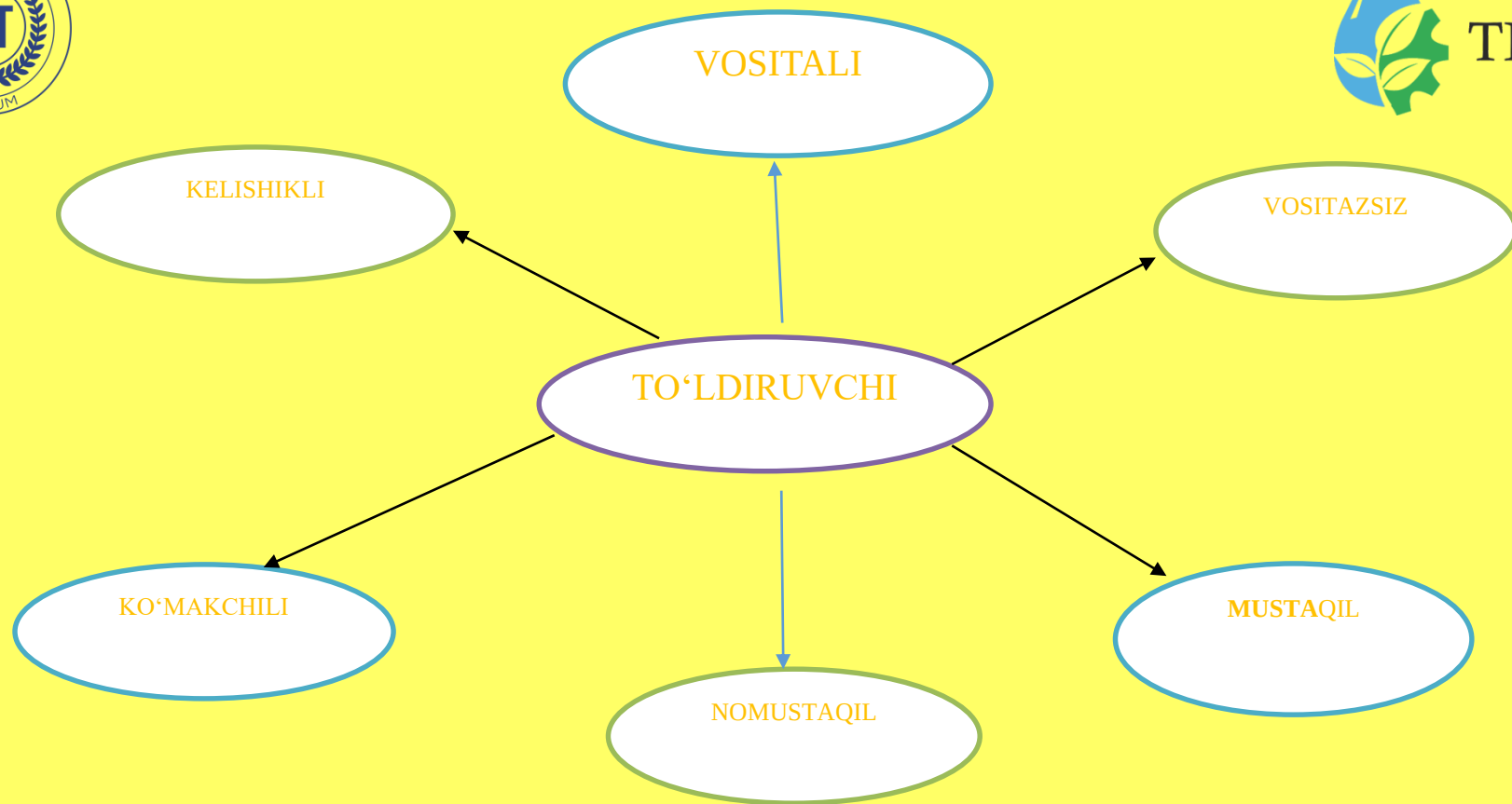

To‘ldiruvchilar kesim bilan qanday bog‘lovchi vosita yordamida bog‘lanishiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi:

a) kelishikli to‘ldiruvchilar;

b) ko‘makchili to‘ldiruvchilar. Masalan, **sen bilan** (kim bilan?) **olam munavvar** gapida **sen bilan** bo‘lagi ko‘makchili to‘ldiruvchi. Senga (kimga?) **aytar gapim bor** gapidagi **senga** bo‘lagi kelishikli to‘ldiruvchi sanaladi.

Tushum kelishigi bilan shakllangan to‘ldiruvchilarda to‘ldiruvchi bilan u bog‘langan hokim bo‘lak yonma-yon turganda tushum kelishigi ifodalanmasligi mumkin, lekin uning borligi so‘rog‘idan va kesimning o‘timli fe‘l ekanligidan bilinib turadi. Masalan, *shoirlari g‘azal bitadi*.

TO'LDIRUVCHINING IFODALANISHI

TIAME

Kimni? Nimani? Qaerni?
so'roqlariga javob bo'ladi va
tushum kelishigi shaklida keladi.

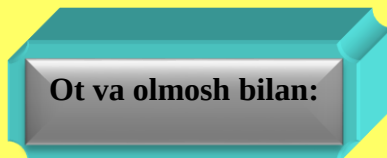

Gapdagi biror bo'lakni to'ldirib,
unga boshqaruv yo'li bilan tobe
holatda bog'lanagi. U fe'l
kesimga bog'lanadi:
Xat uydan keldi.

Kimga? Nimaga? Kimda? Nimada?
Kimdan? Nimadan? Kim bilan? Nima
bilan?

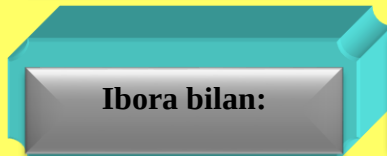
IFODALANISHI:

*-Bu yigitlar tog'ni
talqon qiladi !*

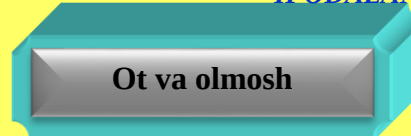

*-Bo'linganni bo'ri
yer.*

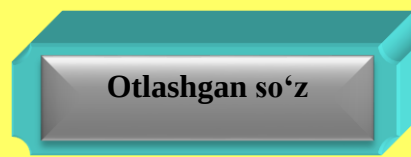

*-Otam birovni
yerga urmoqni
istamasdilar*

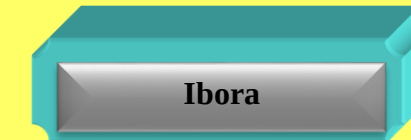
IFODALANISHI:

*Ravshan sen bilan
boradi.*

*Yaxshiga yonoshtir.
Yomondan adashtir.*

*Yoz yopinchi -g'ingni
qo'yma, qishda o'zing
bilasan.*

! Olmalar zavq bilan terildi (qanday?-hol). Bug'doy kombayn bilan o'rildi (nima bilan?-to'ld).
U ataylab ishga bormadi (qanday?-hol). Zokir buvisidan gap eshitdi (kimdan?-to'ld).

Juda muhim. To‘ldiruvchi hokim bo‘lakdan anglashilgan harakatiga, munosabatiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi:

- 1) vositasiz to‘ldiruvchi;
- 2) vositali to‘ldiruvchi.

Tushum kelishigi orqali ifodalangan to‘ldiruvchi vositasiz, qolgan shakllardagi to‘ldiruvchilar vositali sanaladi.

Savol va topshiriqlar.

1. To'ldiruvchi qanday gap bo'lagi hisoblanadi?
2. Qaysi so'z turkumlari bilan ifodalanadi?
3. Vositali to'ldiruvchi qanday ifodalanadi?
4. Vositasiz to'ldiruvchi qanday ifodalanadi?
5. Kelishikli to'ldiruvchiga misol keltiring.
6. Ko'makchili to'ldiruvchiga misol keltiring.
7. Mustaqil to'ldiruvchi qanday ifodalanadi?
8. Nomustaqil to'ldiruvchi qanday ifodalanadi?

TIIAME

Mavzuga oid test topshiriqlari.

1. Harakat nomi bilan ifodalangan vositasiz to'ldiruvchi qo'llangan gapni toping.

- A. Uning kulib boqishlarini bir zum ham unutmayman. B. o'quvchilar dam olishga dala shiyponiga kelishdi
C. Mening borishimdan sizga nima foyda? D. So'rashdan uyalma, bilmaslikdan uyal

2. o'rin-payt kelishigi kelishigi shaklidagi so'zning to'ldiruvchi vazifasida kelishi qaysi qatorda berilgan?

- A. Yozda qilingan mehnat o'z natijasini berdi B. Birlashma idorasi uch qavatli binoda edi
C. Katta chinni kosada suv olib chiqdi D. Nemis do'stlarimizni Buxoroda uchratdik

E. Ohangni chuqur sukutda tingladilar

3. Chiqish kelishigi shaklidagi so'zning to'ldiruvchi vazifasida kelishi qaysi qatorda berilgan?

- A. Anvar bolalikdan otlarni sevardi B. G'ulomjon uyidan erta chiqib ketgan ekan
C. Sultonovning gapini chin yurakdan qarshiladi D. Men Farg'onaning bir chekka qishlog'idanman

E. U ham muhabbat zavqidan bahramand bo'ldi

4. Otlashgan so'z bilan ifodalangan to'ldiruvchini toping.

- A. Sen o'zingni maqtama, seni birov maqtasin B. Chiniqqanga dard yuqmas
C. Kulgu yuzni go'zal qiladi D. Dardsiz odamdan ijodkor chiqmaydi
E. Ko'rmaganlar ko'rishni orzu qildilar

Uyga vazifa :Mashqlar

I.Berilgan matnni davom ettiring. Mustaqil to'ldiruvchilarni aniqlang.

Non — bu mo'jiza. Non — bu ilohiy ne'mat. Non — bu ona kabi muqaddasdir.

Ha, nonni ta'riflashga har qanday so'z ojizlik qiladi. Non to'g'risida rejissorlar yuzlab filmlar yaratdilar. Uning shifobaxsh xususiyati haqida shifokorlar ilmiy asarlar yozdilar. Non haqida ertakchilar ajoyib rivoyatlar-u ertaklar to'qidilar...

II.Nuqtalar o'rniga quyidagi kelishik qo'shimchalari va ko'makchilardan mosini qo'ying. -ga, -da, -ning, -ni; qarab, tomon, yanglig', sari...

- 1.O'z otasi... o'zi tosh otgan padarbezorilar... qo'llari shol bo'lsa?!
- 2.Koshkiydi, ozod qush... aylansam-u qoshingiz... uchib borsam, diydangiz yarasi..., dilingiz jarohati... malham bo'lolsam!
3. Koshkiydi, hayotbaxsh shamol... boshingiz ustidagi qora bulutlar... quvolsam!
4. Qismat bu isnod-u uyat... ayni biz... boshimiz... solgan erkankim, shul zamon... tug'ilganim... pushaymonda..., musibatli damlar... qulayotgan saltanat tojdori... — Sizga, Qiblagoh, qanot bo'lolmaganim... ozurda va armondaman!
5. Dushmanlar Xorazm... bormoqdalar, chunki tuprog'i ofatlar... bardoshli, el-ulusi sabr-qanoatli, jo'mard, tili... Olloh kalomi, dili... iymon-e'tiqod quvvati bisyordir.